

ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ ПЕЧАТНИ КНИГИ ОТ XVI ВЕК И ПЪТЯТ КЪМ ОКОНЧАТЕЛНАТА ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКА ЕЗИКОВА КОДИФИКАЦИЯ НА БИБЛЕЙСКИЯ (ЕВАНГЕЛСКИ) ТЕКСТ

Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Кирилското книгопечатане, положено от Швайполт Фиол в края на XV в. в Краков (1491)¹, продължава успешно на Балканите (Цетина, 1493 – 1494) и разширява своите географски граници през следващия XVI в. в Средна, Югоизточна и Източна Европа. За отбелязване е, че кирилските книги по това време са се използвали както от източноправославните християни, така и от представители на други конфесии, за да проповядват своето вероучение. Това обяснява и тяхното отпечатване и широко разпространение в Западна Европа (Венеция, Рим, Тюбинген) – както на места, исторически свързани с кирилската писменост, така и в области, където традиционно битува латиницата (напр. източнославянските територии на Реч Посполита) и глаголицата (на Балканите)².

Българските печатни книги от XVI век, отпечатани във Влахия, са ценни източници за изследване на славянската книжовноезикова традиция и историята на библейския текст в контекста на южнославянското печатно дело и на книжовноезиковата ситуация сред южните славяни. През Българския XVI в. в книжовната практика функционират три типа норми – от търновски тип (юсова), от нетърновски тип (безюсова) и появилата се в края на XVI в. влахо-българска редакция. Южнославянските печатни книги от този период допринасят за по-нататъшното възпроизвеждане на традиционния книжовен език в различни негови разновидности.

¹ Вж. **Немировски** 1971, **Сборник** 1993 и др.

² В най-новия библиографски каталог „Сводный каталог“ (2003), публикуван в Русия, се съдържа информация за 219 кирилски издания от втората половина на XVI век, събрани в 412 библиотеки в 39 страни в света (Сазонова 2003, 2004). Наскоро излезе и тритомната „История славянското кирилското книгопечатания XV – начало XVII-ого века“, като третият том е посветен на славянското книгопечатане във Влахия (вж. **Немировски** 2003; 2008). Сред описаните издания намират място и южнославянските печатни книги, в частност и българските.

сти (редакции). Постепенно обаче се върви към една обща текстологична и езикова кодификация на библейския текст в лоното на Slavia Orthodoxa през следващите векове – рускоцърковнославянска, като посоката на влияние се променя: от православния Славянски изток към Славянския юг.

Предмет на изследването е сравнително малко позната старопечатна книга от последната четвърт на XVI в. – Лаврентиевото четириевангелие (съкр. ЛЧ), в която са отразени особености, характерни за този преходен период, когато все още се пази авторитетната търновска книжовна норма, но спорадично се наблюдават черти и на други правописни практики, както и отразяване на явления от говоримата реч³.

1. Лаврентиевото четириевангелие 1582 г.: описание на паметника

Въпреки че ЛЧ⁴ намира място още в най-ранните описи през XIX в. (вж. Каратаев 1861, 1883; Ундолски 1871)⁵ редица въпроси около него остават неизяснени повече от век главно поради факта, че съществуващите екземпляри от тази книга са непълни: липсата на послесловието в повечето от тях е причина още в самото начало на научния оборот на книгата историческите свидетелства около нея да са непълни и противоречиви. Така напр. различни са данните за мястото и годината на отпечатването на ЛЧ, за неговия съставител и словослагател⁶. През 1900 г. в един от първите български описи Е. Спространов правилно определя книгата като среднобългарски паметник, но липсва информация за името на печатника, годината и мястото на отпечатването на книгата (вж. Спространов 1900). Същото се повтаря и в описите на ръкописните и старопечатните издания на НБ „Св. св. Кирил и Методий“ в София (Цонев 1923), и НБ „Ив. Вазов“ в Пловдив (Цонев 1920), в които книгата е неправилно идентифицирана⁷. В нача-

³ Паралелно с богослужебния църковнославянски език в културната комуникация на отделните народи в кръга на Slavia Orthodoxa се появяват и негови снижени разновидности, като между образеца и функциониращите локални етнически разновидности има взаимовлияние. И както отбелязва А. А. Алексеев, образецът също не е неизменен, а до голяма степен е проницаем за настъпващите промени (Алексеев 1987). Върху наличието на две норми – строга и снижена – обръщат внимание редица автори (вж. Успенски 1994: 94; Ремньова 1995: 371; Младенович 1989: 82; Филкова 2002 и др.).

⁴ В някои библиографски описания и изследвания паметникът е назоваван и по мястото на отпечатването му: вж. Миту 1993: 323, 325; Иванова, Дунков 1993; Иванова 2010; Иванова 2011).

⁵ **И. П. Каратаев.** Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491 – 1730. Санкт Петербург, 1861, № 226; **И. П. Каратаев.** Описание славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами. Т. 1 (с 1491 по 1652 г.), Санкт Петербург, 1883, № 37 и № 38; **В. М. Ундольский.** Хронологический указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати съ 1491-го по 1864-й г. Выпускъ первый. Очеркъ славяно-русской библиографии. Москва, 1871, № 11 и № 26.

⁶ В описа на **И. П. Каратаев** като Лаврентиево четириевангелие се идентифицира само първото описано от автора четириевангелие под № 226, а Лаврентий е отбелязан като гравьор; другият екземпляр на ЛЧ се свързва със съвсем друго издание (Мано-Зиси 1988).

⁷ След Б. Цонев, през 30-те години на XX в. **Ив. Гошев** потвърждава факта, че името на печатника е Лаврентий, но дава погрешни сведения относно мястото и годината на отпечатването на паметника (Венеция, 1561) (Гошев 1937). Много по-късно **Ив. Богданов** също дава неточни библиографски сведения за четириевангелието (Богданов 1963).

лото на ХХ в. в Румъния е открит екземпляр на ЛЧ, за който първоначално се дават неточни данни⁸, но през 1925 г. румънският славист Н. Йорга, представяйки четириевангелието, го свързва с печатника Лаврентий, когото обаче отъждествява с друг известен печатар – дяк Лоринц от Брашов (по-подробно по въпроса вж. Атанасов 1971; Стефанов 1982; Полимирова 2007, 2010 и цитираната от тримата автори литература).

Край на спорните въпроси около името на словослагателя и годината на отпечатването на книгата слага Петър Атанасов, който през 1971 г. публикува приносната си статия „Четириевангелието на йеромонах Лаврентий. (Среднобългарски паметник от XVI в.)“ (вж. Атанасов 1971). Но 40 години преди него един български учител още през 1931 г., описвайки редките старопечатни книги в библиотеката на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в Свищов, дава сведения и за ЛЧ. Странен е фактът, че както за П. Атанасов, който на място работи със свищовския екземпляр на ЛЧ, така и за българската наука дотогава, остава непозната статията на Георги Попхристов⁹ „Старопечатните книги и ръкописи в читалищната библиотека в Свищов“ (вж. Попхристов 1931)¹⁰. В нея авторът пръв в България (без да познава описите на румънските и руските библиографи) публикува най-важната част от послеслова на свищовския екземпляр на ЛЧ и посочва името на словослагателя Лаврентий, на неговия ученик и мястото на отпечатването на книгата по времето на влашкия войвода Йон Александър Войвода (син на Мирча Войвода). По годините на управлението на владетеля (1567 – 1579) Георги Попхристов определя, че книгата е отпечатана през втората половина на XVI в. Съобщава, че краят на послеслова в свищовския екземпляр липсва, и предполага, че той вероятно съдържа и други интересни исторически свидетелства. И наистина поради липсата на последния лист на послеслова точната година на отпечатването на книгата за дълги години остава неизяснена. Г. Попхристов прави кратка характеристика на паметника и по най-значимите му правописни и езикови особености го нарежда сред среднобългарските паметници, принадлежащи към Търновската книжовна школа. Макар със закъснение от около 80 години би следвало в по-нататъшните описи и публикации да се отбелязват заслугите на този скромнен, но филологически високо подготвен български учител за проучването на ЛЧ.

⁸ Румънските библиографи погрешно мислят, че ЛЧ е отпечатано в Брашов, тъй като водният знак на хартията изобразява герба на града.

⁹ **Г. Попхристов** е учител в свищовската търговска гимназия, активен културен деятел на град Свищов. Редактор и автор на няколко статии в Юбилейния сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ и на други две книги, посветени на историята на града. В същия този Юбилеен сборник е отпечатана и статията, в която дава ценни свидетелства за ЛЧ.

¹⁰ Бих искала да благодаря на г-жа Веселина Спасова и г-жа Маргарита Колева от отдел „Ръкописи и старопечати“ при библиотеката на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ – гр. Свищов за отзивчивостта и любезното им съдействие, като ми предоставиха необходимата информация. Тук е мястото да изкажа благодарност и на завеждащата Старопечатния отдел в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“ г-жа Венета Ганева и на сътрудника към Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ в София – М. Полимирова, които в процеса на проучването също ми съдействаха при издирването на материали.

В статията си от 1971 г. П. Атанасов посочва всичките познати дотогава екземпляри в България (четири на брой). С годините стават известни и новооткрити екземпляри, намиращи се в библиотеки, църкви и манастири в различни български области. В статията си от 1982 г. Павел Стефанов посочва общо 14 екземпляра от ЛЧ в чуждестранни и български книгохранилища, като към този списък авторът добавя още три неописани книги в българските църкви (Стефанов 1982). В края на 80-те години сръбската изследователка Екатерина Мано-Зиси съобщава за един новопостъпил в Белградската национална библиотека екземпляр от ЛЧ. Наскоро М. Полимирова от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ добавя към списъка други два неописани екземпляра и прави обзор на изследванията върху типографските особености на ЛЧ (Полимирова 2007; 2010).

Като се вземат предвид гореизложените факти, общият брой на познатите досега екземпляри нараства на 19. От тях 9 са в България, а останалите 10 екземпляра са разпределени както следва: в Румъния – 4; в Русия – 2; в Сърбия – 1; в Хилендарския манастир на Атон – 3. Съответно 13 екземпляра са от първото издание, а 6 – от второто (Вж. приложение № 1).

Книгата е отпечатана в околностите на Букурещ – в славянската печатница на манастира „Св. Йоан Кръстител Предтеча“, както отбелязва в своето послесловие печатникът Лаврентий, който е вписал името си в заставката под фигурата на крилат телец преди текста на всяко едно от евангелията (във II изд.), а в първото – само към две от тях. Сред екземплярите в българските книгохранилища най-пълен е този в ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“ (209 листа) (вж. Полимирова 2010), а най-добре запазеният е в Църковно-историческия институт при Св. Синод в София. Свищовският екземпляр (199 л.) е интересен с това, че съдържа послеслова (без края му на обратната страна на лист 199). Книгата е била притежание на Поп Йовчо от Килифарево (до Търново) и на последната страница има надпис: „писахъ азъ попь ѿургъ ꙗ селъ килифариво“, но няма данни как се е озовала тя в Свищов. Г. Попхристов посочва, че другият закупен от поп Йовчо екземпляр остава в църквата „Св. Йоан Кръстител“ в с. Церова кория, Великотърновско. Още по-малко се знае за притежателите на пловдивското ЛЧ, но фактът, че то фигурира в описа на проф. Б. Цонев (1920), означава, че е попаднало в Народната библиотека „Ив. Вазов“ преди това.

Интересно е да се отбележи, че съставът на ЛЧ съдържа целия евангелски текст с Теофилактовите тълкувания и месецослова. Пълният комплект на книгата би трябвало да се състои от 218 л. (27 коли по 8 листа плюс една фолио с послеслов от два листа) (Атанасов 1971; Стефанов 1982: 97). От запазените досега екземпляри няма нито един обаче, който да е съхранен изцяло. ЛЧ е отпечатано на плътна (т. нар. „памучна“) хартия с черно и червено мастило, с по-скромна украса в сравнение напр. с Търговищкото четириевангелие от 1512 г. на печатника Макарий, чието издаване е финансирано от влашкия владетел Йон Нягое Басараб¹¹.

¹¹ Търговищкото четириевангелие (заедно със Служебник, 1508 г. и Октоих, 1510 г.) е една от първите български старопечатни книги и първото среднобългарско издание на евангелието. То е първото издание на кирилица, отпечатано не само на хартия, но и на пергамент, като пергаментният екземпляр е намерен от румънския писател и археограф Ал. Одобеску през 1860 г. в манастира в Бистрица (в дн. Румъния); в момента се съхраня-

В съдържанието на послеслова можем да отбележим още следните важни факти: че „въз днн блгчтнвомѢ н хѢ ѡбывомѢ гпдннн нашемѢ ѡнѡн ѡлнѢдрѢ воиѡда при архїерен кѡрь влѡцѣ еѡфене“ йеромонах Лаврентий заедно с ученика си Йован са съградили „монастыр“ храмъ стаго пророка прѣтечѣ крѣнтелѣ ѡванѡ (т.е. около 1572) и са се трудили десет години за създаването на печатницата към манастира и за нейното оборудване с преса („типаре“), изготвяне на матриците и матриците („фоурме“ и „мандрѣ“) и за самото изливане на буквите; започнал е „прѣва рука“ (отпечатването на основния текст с черно мастило) и „съписал душеполезната книга тетраевангели“ в 1582 г.

Най-значимото и подробно описание на ЛЧ, както вече отбелязахме, принадлежи на П. Атанасов, който проследява развитието на въпроса по идентификацията на книгата и уточнява редица спорни дотогава въпроси. В статията си той уточнява броя на познатите до 70-те години на ХХ в. екземпляри извън България и представя четирите екземпляра от ЛЧ, съхранени в българските книгохранилища¹². Въз основа на сравнението и анализа той дава следните ценни сведения относно състава, печата, графиката, правописните и някои фонетични особености на ЛЧ: 1. описва съдържанието на книгата, по което ЛЧ се приближава към славянските евангелия, печатани във Влахия през ХVI в., но отбелязва и някои различия в справочния апарат – изоставени са указанията за реда на евангелските четива (те са налице в двете четириевангелия с участието на дякон Кореси от 1562 и 1579 г., а също така липсват и Кратки стихове въскръсни за утрени четения, които присъстват в Търговищкото (Макариевото) четириевангелие от 1512 г.). 2. Авторът потвърждава извода на румънските изследователи, че Макариевото четириевангелие е послужило за оригинал на петте четириевангелия, отпечатани във Влахия преди появата на ЛЧ¹³. 3. Изтъквайки обаче външната близост между Търг и ЛЧ, П. Атанасов отбелязва и някои текстологични различия между тях¹⁴, от което заключава, че йеромонах Лаврентий и неговите сътрудници не са използвали като оригинал някое от по-рано отпечатаните във Влахия славянски четириевангелия, а са си служили с преписи от по-стари български четириевангелия¹⁵, изготвени от ученици на Търновската книжовна школа (Атанасов 1971: 420). 4. Изследвайки типографското оформление на четирите екземпляра, авторът посочва, че пловдивският екземпляр се отличава от останалите

ва в Музея на изкуствата в Букурещ. Предполага се, че този екземпляр е бил предназначен за самия Нягое Басараб (Немировски 1998: 197).

¹² В Църковно-историческия институт при Св. Синод в София; читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов; НБ „Св. св. Кирил и Методий“ в София; НБ „Иван Вазов“ – Пловдив.

¹³ Макариево (Търговищко) четириевангелие от 1512; на Филип Молдованин от 1546; на дякон Кореси от 1562; на дяк Калин от 1565 г.; на дякон Кореси и Манойло от 1579; на дяк Лоринц също в 1579 г.

¹⁴ П. Атанасов дава като примери само зачалата от Ев. на Лука (28) и от Ев. на Йоан (27, 28, 29, 30, 32).

¹⁵ До подобни изводи достигам и аз в свои по-ранни изследвания, в които са разглеждани системно текстологичните и езиковите особености на Търг, като е посочен кръгът от славянски ръкописни четириевангелия (български, сръбски, руски), до които книгата стои най-близо (вж. Иванова 1999; 2002).

три, и заключава, че той представлява второ издание, неизвестно кога точно е отпечатано.

В своята статия сръбската изследователка Катерина Мано-Зиси, правейки съпоставка между белградския и пловдивския екземпляр (на основата на описанието и анализа на П. Атанасов, 1971), по редица сходства определя принадлежността на белградския към второто издание. Но някои различия между тях карат авторката да смята, че белградският екземпляр е по-скоро вариант на второто издание на ЛЧ.

В предходни изследвания са посочвани редица видими външни различия, по които могат да се разграничат двете издания¹⁶. Наличието на немалко екземпляри, принадлежащи към две издания, и предполагаем вариант на второто, изисква комплексен анализ на книгата, внимателно проучване на всеки екземпляр, както и съпоставителното им изследване. Може да се окаже, че сред тях има и други варианти (допечатки) на книгата.

И докато за външната, типографска характеристика на ЛЧ има доста подробни описания¹⁷, по отношение на текстологичните и лингвистичните му особености почти липсват проучвания (изключения правят няколко статии – вж. Иванова, Дунков 1993; Иванова 2010; Иванова 2011).

Целта на настоящето изследване е да се опишат правописните, езиковите и текстологичните особености на ЛЧ и да се направи съпоставка с първото печатно среднобългарско четириевангелие от 1512 г. – Търг, с оглед на това, доколко в тях се запазва търновската книжовна традиция в една нова среда, както и с църковнославянския евангелски текст по пътя на неговата окончателна кодификация (в руските печатни издания – Острожката, 1581 г. и Елисаветинската библия 1751 г.).

2. Графични и правописни особености на Лаврентиевото четириевангелие

С оглед на графичните и правописните си особености ЛЧ, както отбелязват Г. Попхристов и П. Атанасов, се причислява към паметниците, принадлежащи към нормите на Търновската школа. Запазени са редица основни черти на Евтимиевия правопис, напр. двурието (като **Ѣ** замества **Ѫ** с фонетична стойност [ъ]), а **Ѫ** се пише в краесловие; при изпуснат **Ѫ** в краесловие се пише паерчик); също според търновската норма се употребяват само два знака за някогашните назални вокали: **ѡ**, **Ѡ** (**ѡ** се пише на етимологичното ѝ място и след шушкави съгласни в м. **ѡ**; **Ѡ** също се пише на етимологичното ѝ място и в м. **ѡѡ** след меки съгласни; използване на знака за ятовата гласна **ѡ**; различаване на тесните и широките гласни чрез графемите **о**, **о**, **е**, **е**; използване на гърцизираните йота (**ι**) и омега (**ω**), както и на буквите **ν**, **φ**, **ϕ**, **ξ** в думи от гръцки произход; употреба на йотуваните вокали **ѣ**, **ѣ**. Присъстват и буквите за [и]: **н**, **ї**, **ы**; за [у]: **оу**, **ѡ**; за [з]: **с**, **з**, както и лигатурата **ѡѡ**. По Евтимиевите правила е системата от надредни знаци: ударения (акут, оксия, гравис, двоен гравис), циркумфлекс, предихание и др., традиционните съкращения при сакралните имена и препинателните знаци.

Прави впечатление, че фреквентността на омикронното **о** в ЛЧ е почти еднаква с тази в търновската и следтърновската (влахо-молдовска) ръкописна практика, докато употребата на широкото **о** е по-честа, при това се среща в различни позиции.

¹⁶ Напр. у Атанасов 1971 и Мано-Зиси 1982.

¹⁷ П. Атанасов описва накратко и графичните и правописните особености на ЛЧ.

svъsдѣж (11:2), прѣсн (3:4), князь (9:18), словѣсѣ (5:26), стѣса Мк (1:2). Налице са и думи със з: врѣзи в м. врѣзи Мт (5:29). Пази се в цялост групата -здр-: Лк 7:1 рѣзрѣшеніе (ЛЧ, Търг) (срв. разрѣшеніе – Острж, ЕБ).

Честа е употребата и на v, ѿ, ф, предимно в думи от чужд произход: мѡвсн Мт (8:4), ѿваѿамъ (1:10), салаѿинль (1:12), внѿлеемъ (2:6), свѣрѣж (4:24), фомъ (7:6).

Системата от абевииатури по тип и брой на съкратено изписаните думи е сходна с тази на късната среднобългарска ръкописна практика: цръ Мт (11:2), гнь (1:19), снь (11:16), мтръ (2:14). Правилата за диакритични знаци също следват късните среднобългарски, и по-специално търновските образци. За силното влияние на ръкописната традиция върху оформянето на печатния текст на ЛЧ може да се съди и по редовното използване на *scriptio continua*: дапогоуветѣ Мт (3:13); невонса Лк (1:33). Предлозите по правило се изписват слято със следващата ги дума, с която са в една акцентна цялост. Срв.: възхрамниж Мт (2:11), възгупеть (2:13) съцртво (18:3), съннмъ (27:38) и т.н.

Важна задача пред медиевистите е изследването в сравнителен синхронен и диахронен план на текстологичните и правописно-езиковите особености на старопечатните книги, разпространявани в южнославянския ареал, с оглед на приемствеността от предходната ръкописна традиция. Интересни в това отношение са наблюденията над ЛЧ и Търг. Наред с очевидните сходства между тях¹⁸, на места се забелязват и различия в графично, правописно, морфологично, синтактично и текстологично отношение. Наблюдава се напр. известно различие при употребата на w и o, ѿ в двете книги (примерите са от Мт):

Търг 5:3	дхѡмъ	5:12	солъ	5:29	ѡко	5:24	олтаремъ	5:17	прѡрокн	6:24
Мамонѣ										
ЛЧ	дхѡмъ		солъ		ѡко		олтаремъ		прѡрокн	
Мамѡнѣ										

Употребата на w в някои случаи в ЛЧ показва отклонение от търновската норма, напр.: Мт 8:19 ндѣж пѡтѣтъ; пѡтѣтъ; ѡко, ѡчн. Окончанието на съществителните от м.р. в творит. пад. в ЛЧ се пише с нормално o или широко ѿ: нскрежетѣ зѣбѡѡ, азѣкѡѡ – зѣбѡѡ Мт (25:29), азѣкѡѡ (2:30), докато в Търг се изписва с омега.

В ЛЧ се пише едностранно ч, за разлика от Търг, където се използва чашковидно ч, там по-честа употреба има и десеторичното ї, докато в ЛЧ в същата позиция се използва осмично н. Числителните бройни в текста на ЛЧ се представят с буквени означения (с малки изключения), за разлика от Търг, където се изписват с думи: зъ хлѣвъ – седмъ хлѣвъ, зъ кошннць – седмъ кошннць, дъ тысящъ мѣжн – четѣре тысящъ мѣжн, ръ зѡецъ – сто зѡецъ и др.

В повечето случаи, в съответствие с търновските правописни правила, епентично л се пази стабилно в двете книги: възпріемлать Мт (6:3), ѡзѣмлетъ (7:16), ѡподобла (7:24), днѡлахѣса (7:28); слабла бѡ, славлѣхѣ бѡ Лк (5:25) (единични са случаите, когато то се изпуска, срв. ѡбатса Мт 6:6 ЛЧ; слаба бѡ Търг).

¹⁸ Първото системно описание на Търг (кодикология, палеография, графични, правописни и езикови особености) прави австрийският славист **Х. Миклас** в предговора на фототипното издание на четириевангелието (Миклас 1999: XIX – XXIX); вж. също Иванова 1999а; 1999б; 2002. Най-пълното комплексно изследване на Търг намираме в превзходното издание на **Е. Л. Немировски** (Немировски 2008).

Новобългарски иновации, отразени в Лаврентиевото четириевангелие

Макар и слабо застъпени, в ЛЧ са отразени някои новобългарски фонетични особености, които прозират зад отклоненията от общоприетата правописна норма, като деназализацията на носовите гласни (езъци Мт 6:31 в м. ъзыцн, ѡзыцн); по-новите по тип местоименни окончания на -омоу /-емоу за дат. пад при разширените форми на прилагателни и причастия (тлѣжѣмѣ 7:8) и др. Седемдесетгодишната дистанция между ЛЧ и Търг е оказала влияние върху езика на ЛЧ, в което в по-голяма степен са отразени фонетични особености, характерни за говоримата реч и възходящи предимно към североизточните български диалекти¹⁹:

а) **делабиализация** на [ʼy] в [и] (5:28 прѣлѣвн ЛЧ (примерът е изключение, в други случаи системно се употребява формата прѣлѣвн; срв. и прѣлѣвн в Търг);

б) **прегласът** на [ъ] < ж в [е] < ѡ, специфичен за мизийските говори (вж. Милетич 1989: 53), е явление, силно застъпено в ЛЧ: Мт 6:19 татѣ подѣ копаѣтъ... (срв. подѣ копаважтъ Търг); Мт 6:28 не трѣждаѣтса (срв. трѣждажтса Търг);

в) **деназализацията на носовите гласни**: Мт (2:14) отроѣ ЛЧ – отроѡа Търг; (6:18) вндѣн ЛЧ – видѡн Търг; (6:3) творецѣ ЛЧ – твораѡв Търг; (2: 6) князь – княѡв Търг; (3:8) чѣда ЛЧ – ѡада Търг; (4:7) поѣтъ ЛЧ – поѡтъ Търг; Лк 4:24 прѣѣтенѣ ЛЧ – прѣѡтенѣ Търг; Лк 1:15 исплзвнншѣ мѣць пѣтъ – пѡтъ Търг. Редовно в ЛЧ се използва местоимението **ѡже**; в Търг – **ѡже**.

г) отразена **елизия**: Мт 7:10 змѡа ЛЧ – зѣмѡа Търг; Мт 11:25 ѡѣ ЛЧ – ѡѣе Търг;

д) Редовно в ЛЧ и Търг са застъпени както стб. аористно окончание за 3 л. мн.ч. -ша, така и среднобългарското -шѡ: Мт 2:20 нзмрѣшѡ, 2:12 ѡндѡшѡ, но и ндѡша ЛЧ (нзмрѣша, ндѡша, 5:1 прнѣжпнша Търг); възрадѡвашѣса (срв. възрадѡвашѡса Търг). Много често обаче в ЛЧ тези окончания се заменят с просто е – проява на деназализация: рекѡшѣ 2:5, вндѣшѣ 2:9, поклонншѣса 2:11, прнѣжпншѣ 5:1.

е) Сред мизийските говорни особености, отразени в ЛЧ, бихме посочили също **преходът (понижението) на [ъ] > [о] в суфикси**: Мт 6:27 лакѡтъ ЛЧ – лакѣтъ Търг (в междутекстовото пространство, където се отбелязват дните на празничните служби, и в Търг се среща промяна [ъ] > [о] – напр. Мт 5:32 пакѡкъ, ѡетвѣрѡкъ масѡпѡстны – в края на гл. 14 от Мк; наѡатѡкъ Й 2:11).

ъ > е: Лк 1:33 зѡчѣншн ЛЧ в м. зѡчѣншн Търг и мн. др.

ж) И в двете книги са намерили място различни **асимилационни процеси**, метатеза, изравнявания на фонемите по гласеж и т.н., но по-често те са застъпени в ЛЧ. Срв.: наред с **чрѣта** се среща и **черта** Мт 5:18 ЛЧ (чрѣта Търг); чрѣна 5:37, чрѣмнѣтса и чермнѣтса 14:2; насѣтѣтъ ЛЧ (наѣтѣтъ Търг 5:6); **вмятане на съгласни**: ЛЧ н ѣтраѡиѡ не възвѣрѡн Лк 6:29 (сраѡиѡ Търг) и др.

¹⁹ При анализа на ръкописен евангелски текст в среднобългарска редакция в румънските книгохранилища **Л. Милетич** откроява иновационни явления, които имат сходство и с представените в ЛЧ (вж. Милетич, Агура 1893: 169–171).

Посочените в т. 6 примери имат системен характер в ЛЧ, което дава основание да се предположи влияние от източник с безюсов търновско-ресавски правопис. Този извод се подкрепя и от примери във второто издание на ЛЧ.

Най-съществените различия между двете издания в езиково-правописно отношение е в Евангелието от Лука – частта от глава I (стих 62) до глава VIII (стих 13) (л. 90б до л. 108а – в Свищ), което представлява около една кола от цялостния печатан текст на ЛЧ. На други места в евангелския текст има само спорадични разминавания.

Вероятно тази малка част е била извън монолитния изходен текст, подлога на печатния, и Лаврентий е уеднаквявал нормите в отрязъка с оглед на останалия текст в първо издание на книгата (изправянето е било по търновската норма), но, както се вижда, са останали и отделни ресавски (или западнобългарски) черти. При второто издание обаче възможно е някой от Лаврентиевите ученици да е подготвил отпечатването на книгата (не по печатния, а по първоначалния ръкописен текст подлога) и при новата словослагателска работа да е използвал посочения отрязък в некоригирания му вариант. С това може да се обясни и по-несръчното художествено и техническо оформление (опростената украса на ломбардите, неумението да се преценява обемът на текста, отпадане на по-сложни за изпълнение елементи от украсата, напр. липсата на конусообразния завършек след евангелието на Мк), по-слабата езикова подготовка на печатаря, който не е съумял да редактира текста в Евангелието на Лука (от първа до осма глава) на второто издание, използване на по-некачествена хартия и др. Възможна е и друга хипотеза – първото издание да е било по-несъвършеното, а след това, както техническото и художественото оформление, така и езиковата версия, да са били доусъвършенствани. (Анализ на различията между двете издания на ЛЧ е направен в предстояща наша публикация).

Можем да отбележим, че печатните грешки в ЛЧ са доста повече, отколкото в Търг, което говори за по-успешната и по-компетентна словослагателска работа на Макарий.

3. На морфологично равнище в езика на ЛЧ и Търг се забелязват архаични черти, като съхранени форми на *Dativus absolutus*, разширени форми на прилагателните и причастията, старинни облици на именните и глаголните форми и т.н. Но в ЛЧ се срещат много по-често иновации, напр. замяна на разширените форми на прилагателните и причастията с прости, за разлика от Търг: добра дѣла Мт (5:16); *одрѣжнмы н вѣсны* (4:24); *н вѣсъ страна ѿорданска* (3:6); *градѣщѣ Й* (14:12) (срв. в Търг – добра дѣла; *одрѣжнмыа н вѣсныа*; *н вѣсъ страна ѿорданскаа*).

И в двете книги съществува индикация за нарушена падежна система с въвеждане на аналитични конструкции, но морфологичните иновации и тенденцията към аналитизъм в практиката на ЛЧ са по-отчетливо изразени, срв.:

Мт 5:39 *не противнѣса сло ЛЧ* – *не противнѣса слоу Търг*;

Мт 4:10 *врѣзнѣ ннѣ ЛЧ* – *врѣзнѣ ннѣ Търг*.

Падежните форми в ЛЧ в някои случаи са разколебани, за разлика от тези в Търг: Мт 5:33 *не въ дѣже клѣнешнѣ ЛЧ* (не *въ дѣжж* клѣнешнѣ Търг); 10:42 *аще напоитъ едногго малыхъ снхъ чаше стѣдены воды ЛЧ* (аще напоитъ

едного малыхъ снхъ чашъ ст҃дены воды Търг); 9:16 на рнзѣ ветѣ ЛЧ (на рнзѣ ветѣхъ Търг); 5:27 не прѣлюбн сътворнш ЛЧ (не прѣлюбы сътворнш Търг).

В ЛЧ понякога се среща замяна на имен. падеж за ж.р. с вин.: Мт 8:3 н авіе оучнстн са емоу проказъ ЛЧ (и авіе оучнстн са емоу проказа Търг); 9:37 жѣтѣж во многа ЛЧ (жѣтѣва во многа Търг); локатив вл. род. падеж за притежание: 4:25 овонъ поль іорданѣ ЛЧ (овонъ пвль іордана Търг); вин. пад. мн. ч. Лк 6:20 на оученнкы свое ЛЧ (на оученнкы своѣ Търг). В ЛЧ на места е генерализиран именителният падеж: Мт 6:26 въ житница ЛЧ (въ житницѣ Търг). Предпочита се и употребата на формата за имен. падеж, ср. р. на носителното местоимение ежѣ вл. останалите му форми: Мт 5:16 н прославатъ вѣда вашего ежѣ къ на нвсѣ ЛЧ (виж в този случай в Търг – нже).

Различия между Търг и ЛЧ се отбелязват също при въвеждането на футурни и императивни форми, срв.: Мт 5:23 въврѣжетѣ ЛЧ (въврѣженъ вѣдешн Търг); 3:3 оуго[то]ванте ЛЧ (оуготовнта Търг) и др. В ЛЧ се срещат повелителни форми с -ете: Мт 7:7 ищете ЛЧ (ищнте Търг).

Честотата на употреба на форми за бъдеще време от конструкции с иматн + инфинитив в ЛЧ е по-висока: Мт 17:22 прѣданъ нматъ вытн; ненматъ тевѣ вытнсе и др. Забелязва се също употреба на имперфектни вл. на аористни форми в ЛЧ: възрадовашеса (срв. възрадовавѣса Търг).

В ЛЧ се предпочита употребата на причастни конструкции: Мт 7:19 ежѣ не твораша плода добра посѣкѣмо бываеть и въ огнь въмѣтаемо ЛЧ; на тяхно място в Търг са употребени глаголни: нже не творнтъ плода добра посѣкается и въ огнь въмѣтаеть Търг. Срещат се и обратни случаи: Мт 2:18 Рахѣль плачатнса чады своихъ ЛЧ – рахѣль плачашнса чады своихъ Търг.

4. В областта на словообразуването се наблюдава употребата на различни синонимни словообразователни форманти при предаването на едни и същи гръцки образци. Срв.: Мт 5:30 ѣккошон / оуѣшн ЛЧ – ѣѣшн Търг; 9:2 сѣмѣдже ЛЧ – ѣдже Търг; славленныа ЛЧ – раславленныа Търг; донелнко врѣма ЛЧ – въ еанко врѣма Търг; Мт 22:10 напѣтн Търг / напѣтн ЛЧ / на распѣтн (Острж, ЕБ); Лк 5:29 н сътворн чрѣвденіе (Търг, ЛЧ, Острж) ‘угощение’ / оучрѣвденіе ЕБ.

Подобни различия на словообразователно равнище се отбелязват и в Господнята молитва *Отче наш*: Мт 6:11; Лк 11:3, ѣловѣстн – насѣщѣствнын Търг – насѣщнн ЛЧ; (= насѣщнын Лонд). Различията понякога се дължат на буквалното придържане към гръцкия източник, срв.: Мт 5:28, каі прѣс тѣ ѣлн тѣмн – къ въждѣлѣтн ен ЛЧ (въсхѣтѣтн ѱ Бан); в този случай в ЛЧ и Бан се отразява буквално гръцкият текст, докато Търг следва друг образец, подобно на Лонд: съпохѣтѣж. Същото се отнася и за Мк 14:65 н пакостн дѣлатн емѣ Търг – и мѣчнтн его ЛЧ (= Бан, ЕБ).

5. Лексикални особености

В печатните книги се наблюдава същата синонимна пѣстрота в лексиката, каквато се среща и в среднобългарската ръкописна книжнина, срв.: Мт 12:34 исчадѣа ѣхѣднова ЛЧ – порожденіа ѣхѣднова Търг; 15:19 любовѣаніа ЛЧ – влвды Търг; 6:24 нл едного дрѣжитнса а в дрѣвѣмъ не раднтн начнетъ ЛЧ – нлн едного дрѣжитнса а дрѣвѣга не врѣжетъ Търг; 5:47 азычннцн ЛЧ – мытаріе Търг; Мк 1:6 прѣшн ЛЧ – акрдн Търг и др.

Особено интересни са лексикалните различия между Търг и ЛЧ, които насочват към различни периоди от развитието на евангелския текст. От ана-

лиза се създава впечатлението, че в ЛЧ в по-голяма степен са застъпени лексикални елементи, чието въвеждане в старобългарския книжовен език се свързва с дейността на преславските книжовници: Мт 6:2, 6:5 οἱ ὑποκριταὶ / лицемѣрн ЛЧ – впокрнтѣ Търг; 6:27, τὴν ἰλικίαν – възрѣстѣ (= рѣст) ЛЧ – телесн Търг; 3:4 въз огнь вѣчнын ЛЧ – въз геенѣж огньннѣж Търг; 12:31 χθλα ЛЧ (= Острж, ЕБ) – власѣнмѣл Търг (= ГБ) и др.

В текста на ЛЧ се среща и друга интересна особеност, а именно по-честата употреба на глаголно-именни словосъчетания вместо въведените в Търг глаголи композити. Например: Търг Мт 5:32 – творнтѣ ꙗ прѣлюбодѣнствоватн ... прѣлюбодѣнствезеть; ЛЧ – творнтѣ ꙗ прѣлюбы дѣятн (μοιχᾶθηναί)...прѣлюбы дѣеть (μοιχᾶται). В ЛЧ и Търг на паралелни места се срещат още следните сложни глаголи: самопоурѣпатн Й 4:15; добротворнтн, злотворнтн Лк 6:10; блготворнтн блготворащнмь вамь Лк 6:33; блгодѣятн Й 1:14; лнхотворнтѣ Мт 5:47; слѣпороднса Й 9:36, мнмоходѣ Й 9:1; мнмонесеть Мк 11:16; лзжесвѣдѣтелствовахѣж Мк 14:56; млрдова Мт 9:36 мнлвсрѣдѣвавѣже / млрдовавѣже Мт 18:27 и др.

И в Търг, и в ЛЧ се употребяват обичайните за евангелския текст сложни съществителни и прилагателни имена²⁰, сред които могат да се отбележат такива, които се определят като част от новата (атонска) редакция, така и от архаичната (преславска): господнна домоу Мт 10:25 (атон. домовладдыкоу), члкооувѣнца Й 8:44, водоносы Й 2:6, архітрїклннь Й 2:9, блгодѣть Й 2:16, лзжепрорѣкъ Мт 7:15 (в ЛЧ лзжїн прркъ), лзжепррѣ Лк 6:26; едннороднаго Лк 7:12 (арх. ред. еднночадѣ), блготворащнмь Лк 6:35; многоцѣненѣж Мт 13:35, прѣлюбодѣаннаго Мт 5:32, члка нѣмовѣснѣма Мт 9:32 рѣкотворенѣж (в ЛЧ рѣкоутворенѣж), нерѣкотворенѣж Мк 14:58, лзжесвѣдетелства Мк 14:55. Друга обща черта за двата текста е традиционното за по-ранната ръкописна книжинина вариране в употребата на местоименията: Мт 6:9 злова **своа** Търг – злова **егу**; 5:23 дарѣ **твон** Търг – дарѣ **свон** ЛЧ; 6:9, **снце оубо** Търг – **такѣ оубо** ЛЧ.

При сравнение на лексиката в двете печатни книги с Острж и ЕБ се наблюдава една калейдоскопична картина, в която най-чести са съвпаденията между Търг и ЛЧ; но и в доста случаи ЛЧ стои по-близо до Острж и ЕБ, отколкото до Търг (вж. примерите):

- Мт 2:4 архіереа (Търг, ЛЧ) – прѣвосцѣненнкы (Острж, ЕБ)
- 2:6 князь / князь (Търг, ЛЧ) – вож (Острж, ЕБ)
- 3:4 ѣдѣ (Търг) – сѣнѣдѣ ЛЧ / снѣдѣ (Острж, ЕБ)
- 5:28 прѣлюбы сътвори (Търг) / прѣланн сътвори (ЛЧ) – любодѣйствиа (Острж, ЕБ)
- 6:2, 6:16 впокрнтѣ (Търг) – лицемѣрн (ЛЧ, Острж, ЕБ)
- 13:3 прнпоморїн (Търг) / наморн (ЛЧ) – на врезѣ (Острж, ЕБ)
- 13:21 скрѣвн (Търг) – печалн (ЛЧ, Острж, ЕБ)
- 14:2 възста (Търг) – възскресе (ЛЧ) / воскресе (Острж, ЕБ)
- 14:15 годна (Търг) – часѣ (ЛЧ, Острж, ЕБ)
- 14:22 оубѣдн (Търг, ЛЧ) – понѣдн (Острж, ЕБ)
- 15:19 блждн (Търг) – любодѣанїа (ЛЧ) / любодѣанїа (Острж, ЕБ)

²⁰ Глаголите композити се приемат като една от иновациите в старобългарската лексикална система и специфични за практиката на преславските книжовници (вж. Цейтлин 1986: 219, 291).

- 15:19 власѣнїѧ (Търг) – χ8λα (ЛЧ, Острж, ЕБ)
 18:17 ρѣцн (Търг, ЛЧ) – повѣждь (Острж, ЕБ)
 18:27 поустн его (Търг) / ѿпоустн его (ЛЧ) – простн его (Острж, ЕБ)
 18:27 н длзгь оставн емоу (Търг) – н длзгь ѿпоустн емоу (ЛЧ) / н долгъ ѿпѣстн емоу (Острж, ЕБ)
 21:23 власть / ввласть (Търг, ЛЧ) – власть / власть (Острж, ЕБ)
 22:28 блжднте (Търг) – прелъцаетеса (ЛЧ) / прельцаетеса (Острж, ЕБ)
 22:36 каа заповѣдь велнка є – каа заповѣдь большн є ЛЧ / каа заповѣдь большн ест (Острж, ЕБ)
 22:40 възсїо двюю – възсїо обюю (ЛЧ) / въз сїю обюю (Острж, ЕБ)
 25:3, 25:8 воуа (Търг, ЛЧ) – юрѡдывыа (Острж, ЕБ)
 26:7 алабастръ мѣра (Търг, ЛЧ) – сткланнцъ мѣра (Острж, ЕБ)
 26:26 гла (Търг, ЛЧ) – рече (Острж, ЕБ)
 27:33 на мѣсто глѣмое голгофа (Търг) – на мѣсто нарнцаемое голгофа (ЛЧ) / нарнцаемо голгофа (Острж, ЕБ)
 27:33 лзбно мѣсто (Търг) – кранїево мѣсто (ЛЧ, Острж, ЕБ)
 27:51 опона (Търг) / впона (ЛЧ) – завѣса (Острж, ЕБ)

6. Текстологични особености

Текстологичните различия между ЛЧ и Търг с оглед на гръцките редакции, които следват²¹, са незначителни, но все пак съществуват. Те се изразяват най-вече в смислови и словоредни разлики, разширен или съкратен текстов вариант и т.н. Например:

а) Мт 5:47 οἱ τελωνοί οὕτως – не н мытарїе лн тожде творатъ Търг (= Лонд: не н мытарїе лн такожде творатъ)

οἱ ἐθνικοί οὕτως ποίουσιν – не н азычннцн лн тожде творатъ ЛЧ (= ГБ не н азычннцн лн такожде творатъ; не н азычннцы Острж / азычннцы лн такожде творатъ ЕБ).

Мт 9:6 Търг одрь твон, дв твон – ЛЧ свон одрь, свон дв

б) Словоредни различия: Мт 13:30 Търг оставите расти коупно вбое до жтвы – ЛЧ оставите расти вбое коупно до жтвы / = оставите расти вбое коупно до жтвы ГБ; оставите расти вбое кѣпно до жтвы Острж; Вставите расти вбое коупно до жтвы ЕБ

Мт 5:36 μίαν τρίχα – Търг єдного власа (= Лонд) (τρίχα μίαν – ЛЧ власа єдного)

Очевидно Търг и ЛЧ възхождат към различни среднобългарски образци, следващи отделни гръцки редакции на евангелския текст. За придържането на Търг и ЛЧ към различни ръкописни версии говорят и приведените по-долу примери:

а) Мт 5:31 ὃς ἂν ἀπολῶσῃ Търг ѧко нже аще поустнтъ – ЛЧ ѧко взсъкъ нже пѣстнтъ. В този случай гръцкият образец дава възможност за двояк превод и в ЛЧ за по-голяма яснота се добавя взсъкъ, с което смисълът на текста допълнително се конкретизира.

б) Мт 5:30 συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται

Търг оуѣво во є да погыбнетъ єдннь оудь твонхъ

ЛЧ оуѣво во тн ест да погыбнетъ єдннь ѿ оудь твонхъ

в) Мт 6:34 ἢ γάρ αὐριον μεριμνήσει ἐαυτῆς

²¹ За сравнение е използвано критическото издание на новозаветния гръцки текст на Нестле–Аланд (NA) и Textus Receptus (TR).

Търг оуѣрзѣнїи во своиѣм печетьса; ЛЧ (I изд.) оуѣрзѣнїи во собоѣ печетьса; ЛЧ (II изд.) оуѣрзѣнїи во собоѣ печетьса; Острж оуѣрзѣнїи во собою печетьса; ЕБ оуѣрзѣнїи во собою печетьса

Мт 6:34 ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακῆς αὐτῆς

Довлѣть днєвн злѡба своа Търг (Довлеть днєвн злѡба его Острж) – Довлеть днн злѡба его ЛЧ;

г) Мт 6:24 τοῦ ἑτέρου καταφρονήτεια

Търг а дрѡуѣгаго не врѣжеть – ЛЧ а дрѡуѣгѣмъ не раднѣнн начнеть (= Лонд; а дрѡуѣгѣмъ не раднѣнн вѣчнє Бан) – дрѡуѣгѣмъ не раднѣнн начнеть ЕБ

д) Мт 6:24 τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει

Търг н лнєво єдиногѡ вззненавнѣнть, а дрѡуѣгаго вззлюбнть (= Бан)

ЛЧ лнєво єдиногѡ вззлюбнть, а дрѡуѣгаго вззненавнѣнть – лнєво єдиногѡ вззлюбнть, а дрѡуѣгаго вззненавнѣнть Острж; лнєво єдиногѡ возлюбнть, а дрѡуѣгаго возненавиднть ЕБ (в ЛЧ, Острж и ЕБ липсва съюзът и = καὶ, подобно на гръцкия образец).

е) Мт 9:15; Мк 2:19 μὴ δήνυνται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστὶν ὁ νυμφίος (πενθεω = плача, оплаквам)

Търг єда могѣть снєвє врачнїи пѡкаѣнн взєлнко врѣмѡ сз нннн є женнхѣ (= Бан); єда могѣтъ снєвє врачнїи пѡкаѣнн донєлнко врѣмѡ сз нннн єсть женнхѣ Острж, ЕБ (єлнко врѣмѡ)

μὴ дѣнυνται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος внѣстувєѣн єф' ὅсон μετ' αὐтῶн єстн ὁ нυμφїос (внѣстєѣѡ = постя) ЛЧ да могѣть снєвє врачнїи пѡстнѣнн донєлнко врѣмѡ сз нннн є женнхѣ.

Разночетенията в тези случаи се дължат на разночетенията в гръцките източници.

Логическо уточняване в текста на ЛЧ се наблюдава в следния пример:

Мт 10:29 οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου ὠλεῖται – Търг не двѣ лн птицн єдиномоу ассарїю цѣвнѣтєса – ЛЧ не двѣ лн пѣнцн єдиномоу ассарїю цѣвнѣтєса

Интересен е и следният пример, където гръцката дума ἔνδυμα има разширено съответствие в ЛЧ: Мт 3:4 самъ же иωаннь тѣ же нмѣше одеждѣ рнзѣ своѣ ... ЛЧ; самъ же иωаннь тѣ же нмѣше рнзѣ своѣ ... Търг

На придържането към различни гръцки (или славянски образци) се дължат и текстовите различия в следните примери:

а) Мт 9:6 Търг взставѣ вззѣмн одрѣ свои н ндн взздѣ свои

В ЛЧ в началото на стиха има добавен съюз н, особеност, която се повтаря и в ЕБ: н взставѣ вззѣмн свои одрѣ н ндн взздѣ свои; н взставѣ н вззѣ одрѣ ндє взздѣ свои ЕБ

б) Мт 7:14 Търг чѣто тѣсна врата и прнскрѣзѣнн пѣтъ взводан вз жнвѡтъ

ЛЧ чѣто тѣсна врата и тѣснєнн пѣтъ взводан вз жнвѡтъ (= ЕБ)

Мт 9:2 Търг раслаблєннѡ – ЛЧ вслаблєннѡ + жѣлами (sik!) (= ЕБ вслаблєннѡ жѣлами)

Мт 10:29 Търг нннн мнѡгѡ – ЛЧ нннн мнѡгѡ + недѣжны

Много често разночетенията се отнасят до наличие/отсъствие на съюза и (ка̀и). В случая съществителното плачь + съюзът н съответства на широко разпространеното четение в гръцкия евангелски текст καὶ θρήνος (NA): Мт 2:18 плачь н рыданїє н вплѣ мнѡгѡ Търг; плачь н рыданїє вплѣ мнѡгѡ ЛЧ.

Необходимо е да се отбележи, че някои архаични и специфични за езика на евангелието изрази в Търг са заменени с други, вероятно по-близки до разговорната реч от онази епоха. Срв.: Мт 5:13 Лонд нн въ чтоже къ томѸ вѣдетъ; Търг нн къ чѣсомѸ можетъ ктомѸ; ЛЧ нн къ чѣсомоу можетъ ктомуу; ЕБ нн вочтоже вѣдетъ ктомуу.

Като цяло обаче и Търг, и ЛЧ стоят много близо в текстологично отношение до Острж и ЕБ. Напр. характерното за по-ранните славянски ръкописни евангелия четение с разширение: Мт 26:39-40 н вѣставъ ѿ матѣи н прндѣ къ оученнкѣмъ (Бан, Б, Ник, Острм, Зогр) в Търг, ЛЧ, Острж и ЕБ, както и в Рил, Лонд, Терт, 1342, 1354, Чуд подчертаната част е изоставена: н прндѣ къ оученнкѣмъ (гр. καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰ NA, TR).

Славянските паметници, следвайки различни гръцки редакции (по-стари или по-нови) съобразно предпочетения израз, се разделят често на групи, но в повечето случаи двете анализирани книги попадат в групата, към която принадлежат Острж и ЕБ, което говори за достатъчно утвърдена атонско-търновска редакция на славянския библейски текст. Примерите са многобройни, но тук ще посочим следните случаи: Мт 12:23 ѣда сѣ егъ хс сн дѣв. В гръцкият текст липсва името *Христос* (μήθη οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαυβείδ – NA) и по тази редакция се водят Мар и Зогр, но една голяма група паметници се придържат не към гръцкия източник, а към славянската редакция: напр. Рил, Въл, 1354, а също и Търг, ЛЧ, ГБ, Острж и ЕБ.

Интересно е да се отбележи и още един случай на разночетения в ръкописните евангелски книги, в едната част на които текстът е разширен: Мт 8:13 н рече нс сѣтннкѣмъ ндн ѣкоже вѣрова вѣдн тебѣ. н нецѣлѣ отрокъ его въ тѣ часѣ. кон н обращать са / вѣзвращать са сѣтннкѣ въ домъ свои въ тѣ часѣ обрѣте н зѣва: Мар, Зогр, Бан, Лонд, Рил, Ник, 1342. Съответно този разширен текст е налице и в NA: καὶ ὑπο,τρεψας ὁ ἑκατοντάρχος εἰς τὸν παῖδα υἱοῦνόντα. При друга част от паметниците текстът е в по-кратък вариант в резултат на съгласуването му с други гръцки редакции, напр. в TR и в K): в Терт, Вр, Ат, Дбрш, 1354, Острм, Арх, № 6, Гал, Чуд, Ас. Към тази група спадат и Търг, ЛЧ, ГБ, Острж и ЕБ.

И така, наблюденията над ЛЧ и Търг показват, че най-ранните старопечатни евангелия продължават разнообразната езиково-правописна практика, характерна за среднобългарската ръкописна традиция. В текстологично отношение те отразяват многообразието и сложното взаимодействие между отделните гръцки образци и славянските редакции на Евангелието, специфично за по-ранните етапи от историята на евангелието на славянска почва. В езиково-правописно отношение търновската норма е доста стабилна, но в ЛЧ се наблюдава проникване на елементи от ресавски (или западнобългарски) тип, а също, макар и спорадично, са отразени явления и от говоримата реч (главно на фонетично и морфологично равнище).

От друга страна, изключително важен е проблемът за текстологичните и езиковите проекции на южнославянските ръкописни и печатни книги към църковнославянския евангелски текст (ГБ, 1499 г. и по-късните печатни издания (Острж, 1581 и ЕБ, 1751). Изследванията показват, че между тях съществува обща текстологична основа, която почива на една и съща редакция, атонската (Воскресенский 1896, Горский, Невоструев 1855–1857, Алексеев и др. 1998, Алексеев 1999). В ГБ са проведени системни промени, внасящи особености на руската ези-

кова среда²², които в Острж са разширени, а в ЕБ, в резултат на последователна редакция, окончателно стабилизирани и представени в тяхната печатна кодификация. В този процес²³ безспорно значение има както образцовата ръкописна книжнина от XIII – XIV век, минала атонска (или търновска) редакция, така и печатната книга през XVI в, допринесла за широкото разпространение на този последен извод на евангелския текст в Slavia Orthodoxa и станала мост към окончателната църковнославянска текстова и езикова кодификация на руска почва.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев 1987:** Алексеев, А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI – XVI вв. // *Вопросы языкознания*, 1987, № 2, 34 – 47.
- Алексеев и др. 1998:** Алексеев, А. А. и др. *Евангелие от Йоана в славянской традиции* (отв. ред. А. А. Алексеев). Санкт Петербург, 1998.
- Алексеев 1999:** Alekseev, A. A. *Texgeschichte der slavischen Bibel (Текстология славянской библии)*. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavische Forschungen Neue Folge Band 24. „Bühlau Verlag“. Köln – Weimar – Wien, 1999.
- Атанасов 1959:** Атанасов, П. *Начало на българското книгопечатане*. София: Наука и изкуство, 1959.
- Атанасов 1970:** Атанасов, П. Славянската старопечатна сбирка на Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. (Поправки и добавки на Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги на Пловдивската народна библиотека. София, 1920. // *Библиотекар*, 1970, № 2, 44-45.
- Атанасов 1971:** Атанасов, П. Четириевангелието на йеромонах Лаврентий (среднобългарски паметник от XVI век). – *Годишник на БАН. Старобългарска литература. Изследвания и материали*. Кн. 1, София, 1971, 413 – 440.
- Атанасов 1980:** Атанасов, П. *Яков Крайков Книжовник. Издател. График. XVI век*. София, 1980.
- Богданов 1963:** Богданов, Ив. Български първопечатни книги от XVI–XVIII в. – *Годишник на Български библиографски институт*. Т. IX. за 1962. София, 1963, с. 105.
- Воскресенски 1896:** Воскресенский, Г. А. *Характеристическая черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двенадцати рукописям Евангелия XI – XVI вв.* Москва, 1896.
- Горски, Невоструев 1855-1857:** Горский, А. В., К. И. Невоструев. *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки*. Т. 1 – 2, Москва, 1855 – 1857.

²² Динамиката на църковнославянската граматична норма е представена подробно от М. Л. Ремньова (вж. Ремньова 2006).

²³ За начина на кодификация на книжвоноезиковите норми през Средновековието чрез образцови текстове, които налагат определен набор от езикови средства и модели за тяхната употреба вж. Алексеев 1987: 34; Йедличка 1988: 38.

- Гошев 1937:** Гошев, Ив. Стари записки и надписи. // *Годишник на Софийския университет*. Богословски факултет, Т. VI, 1937, с. 3.
- Гусева 2003:** Гусева, А. А. *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог*. (Под общей ред. Л. И. Сазоновой). Москва, 2003.
- Иванова, Дунков 1993:** Иванова, Д., Д. Дунков. Старопечатните славянски книги в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“. – *Rękopis a druk. „Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej“*. *Materiały z sesji naukowej*. Kraków, 7 – 10 .XI. 1991. Kraków, 1993, 301 – 313.
- Иванова 1999а:** Иванова, Д. Търговищкото печатно четроевангелие (1512 г.) и старите славянски преводи на Евангелието (с оглед на текстологичната традиция). // *Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура*. Т. 5, Велико Търново, 1999, 45 – 60.
- Иванова 1999б:** Иванова, Д. Печатните книги през XVI век и старата ръкописна традиция. // *Търновска книжовна школа. Международен научен симпозиум*. Т. 6, Велико Търново, 1999, 295 – 311.
- Иванова 1999в:** Иванова, Д. О текстологической приемственности в славянских восточноправославных евангельских переводах (болгарских, сербских, украинских и русских) XIX-ого века. – *Роль библейских переводов в развитии литературных языков и культуры славян*. РАН, Институт славяноведения. Тезисы докладов международной научной конференции (Москва, 23 – 24 ноября 1999). Москва, 1999, 30 – 33.
- Иванова 2002а:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието*. (Текстология и език). Пловдив, 2002 (545 стр.).
- Иванова 2002б:** Иванова, Д. Търговищкото печатно тетраевангелие (1512 г.) и Острожская Библия (1581 г.). Опыт текстологического и лексического сопоставления. – *Палеославистика. Лексикология. Лексикография. Тезисы международной научной конференции, посвященной памяти Р. М. Цейтлин*. Москва: Институт славяноведение – РАН, 2002, 26 – 30.
- Иванова 2002в:** Иванова, Д. Южнославянски проекции и църковнославянска редакция в Острожката Библия (1581 г.) (Една съпоставка с Търговищкото тетраевангелие, 1512 г.). – *Сборник в чест на проф. д-р А. Давидов. Материали от Международна научна конференция*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. 2004, 142 – 154.
- Иванова 2007:** Иванова, Д. Геннадиевската Библия (Евангелските книги) (1499) и Търговищкото четириевангелие (1512) – щрихи към лексикалната им характеристика. // *Търновска книжовна школа. Международен научен симпозиум*. Т. 8. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. 2007, 359 – 370.
- Иванова 2010:** Велчева, Б., Д. Иванова. Ръкописната евангелска книжнина и първопечатните български книги от XVI век. – *И от зазоряването тръгва денят... Изследвания върху приемствеността в разволя на българския книжовен език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010, 36 – 51.
- Иванова 2011:** Иванова, Д. В русле традиции Slavia Orthodoxa: Бухаресткое евангелие (1582). – *Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернштейна. Тезисы докладов*. Москва: РАН – Институт славяноведения, МГУ им. М. В. Ломоносова – Филологический факультет, 2011, 271–273.

- Йедличка 1988:** Едличка, А. Литературный язык в современной коммуникации. – *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 20, Москва, 1988, 38 – 134.
- Каратаев 1861:** Каратаев, И. П. *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491–1730*. Санкт Петербург, 1861 (№ 226).
- Каратаев 1883:** Каратаев, И. П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. (с 1491 по 1652 г.)*. Т. 1. Санкт Петербург, 1883 (№ 37, № 38).
- Кенанов 2002:** Кенанов, Д. За приравняване на старобългарското литературно творчество и стила „словесно вземо/плетение словес“. // *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. В чест на великотърновските професори Ангел Давидов и Георги Данчев*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. Книга 1, 2002, 83 – 93.
- Мано-Зиси 1988:** Мано-Зиси, К. Штампано „Четворојванђеље“ монах Лаврентја“ (Друго издање, после 1582 године). – *Археографски прилози*. Т. 25. Београд, 1988, 239 – 258.
- Миклас 1999:** Miklas, H. *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck*. Faksimile-Ausgabe. Paderborn-München-Wien-Zürich, 1999.
- Милетич 1989:** Милетич, Л. *Източнобългарските говори*. София, 1989.
- Милетич, Агура 1893:** Милетич, Л., Д. Агура. Бележки от едно научно пътуване в Румъния. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. IX, 1893, 161 – 210.
- Миту 1993:** Mitu, A. Le traitement automatique des données – moyen d'identification et de mise en valeur du livre en slavon imprimé en Roumanie au XVI-e siècle. – *Rękopis a druk. „Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej“*. *Materiały z sesji naukowej*. Kraków, 7 – 10 .XI. 1991. Kraków, 1993, 317 – 326.
- Младенович 1989:** Младеновић, А. *Славеносрпски језик*. Нови Сад, 1989.
- Немировски 1971:** Немировский, Е. Л. *Начало славянского книгопечатания*. Москва, 1971.
- Немировски 2003:** Немировский, Е. Л. *История славянского кирилского книгопечатания. XV – начало XVII века*. Москва: Наука, 2003.
- Немировски 2008:** Немировский, Е. Л. *История славянского кирилского книгопечатания в Валахии*. Москва: Наука, 2008.
- Полимирова 2007:** Полимирова, М. Сборката от старопечатни книги в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“. // *Паметници, реставрация, музеи*. 2007, № 5-6, 15-24.
- Полимирова 2010:** Полимирова, М. Два новооткрити екземпляра на четириевангелието на йеромонах Лаврентий. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“. Том 97 (16), 217-223.
- Попхристов 1931:** Попхристов, Г. Старопечатните книги и ръкописи в читалищната библиотека в Свищов. – *Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов*. Издание на читалището. (Ред. Бончо Чемширов и Георги п. Христов). 1856-1931. Свищов, 1931, 137 – 190.

- Ремньова 1995:** Ремнева, М. Л. *История русского литературного языка*. Москва, 1995.
- Ремньова 2006:** Ремнева, М. Л. *Пътница на развитие на руския книжовен език през XI-XVII век*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.
- Сазонова 2003:** Сазонова, Л. И. Книги кириллической печати во второй половине XVI века между Римом и Москвой. – В: Гусева А. А. *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог*. Москва, 2003, 1242 – 1270.
- Сборник 1993:** *Rękopis a druk. „Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej“*. Materiały z sesji naukowej. Kraków, 7 – 10.XI.1991. (Red. Jerzy Rusek, W. Witkowski, A. Naumow). Kraków, 1993.
- Спространов 1900:** Спространов, Е. *Опис на ръкописите в библиотеката на Св. Синод*. София, № 35, 58 – 59.
- Стефанов 1982:** Стефанов, П. Четириевангелието на Лаврентий от 1582 г. (по случай 400 години от неговото отпечатване). // *Проблеми на културата*. Кн. 1. 1982, 96 – 99.
- Ундолски 1871:** Ундольский, В. М. *Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати съ 1491-го по 1864-й г. Вып. I. Очерк славяно-русской библиографии*. Москва, 1871 (№ 11, № 26).
- Успенски 1994:** Успенский, Б. А. *Краткий очерк истории русского литературного языка (IX-XIX вв.)*. Москва, 1994.
- Филкова 2002:** Филкова, П. Паисиевата „История славеноболгарская“ в контекста на езиковата ситуация през XVIII в. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 40, кн. 1, 21 – 28.
- Цейтлин 1986:** Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей X – XI вв.* София: Изд. на БАН.
- Цонев 1920:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги на Пловдивската народна библиотека*. София, 1920.
- Цонев 1923:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. 2 (№ 493), София, 1923.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ И НА ТЕХНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

- Ac** *Evangeliář Assemanův. Kodex Vatikanský 3 slovanský. Díl II. Úvod, text v přeřepě cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení*. Praha, 1955 (изд. на J. Kurz).
- Арх** **Архангелское** евангелие 1092 г. Изд. Румянцевского музея. Москва, 1912.
- Ат** **Атинско** (Макариево) четириевангелие от XIII век. Атинска библиотека, № 1796 (по микрофилм на НБКМ).
- Б** **Боянско** кратко изборно евангелие от XIII в. Госуд. библ. им. Ленина, Москва, ф. 87, № 8 (М. 1690) (по **Кульбакин, С.** Материалы для характеристики средноболгарского языка. 1. Боянское евангелие XII – XIII в. Санкт Петербург, 1899).

- Бан** **Банишко** евангелие, среднобългарски паметник от XIII век. София, 1981 (изд. на Е. Дограмаджиева, Б. Райков).
- Въл** **Вуканово** еванџелје. Београд, 1864 (Ј. Врана, фототип. изд. 1976).
- Вр** **Врачанско** кратко изборно евангелие от XIII в. – Български старини, 4, София, 1914 (изд. на Б. Цонев).
- Гал** Четроевангелие **Галичское** 1143 г. Исправленное по древним славянским памятникам, согласно греческому подлиннику, с изображениями. Т. I – II, Москва, 1882–1883 (изд. на Архимандрит Амфилохий).
- ГБ** Библия книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета Господа нашего Иисуса Христа. Святое евангелие От Матфея, Марка, Луки, Иоанна. Т. 7. (фототип. изд.). Москва 1992.
- Дбрл** **Добрилово** пълно изборно евангелие от 1164 г. (по изд. на Юриевското евангелие: Описание Юрьвского евангелия 1118 – 1126 от Архимандрит Амфилохий. Москва, 1877).
- Дбрм** **Добромирово** четириевангелие от XII в. София, 1975 (изд. на Б. Велчева).
- Дбрш** **Добрейшово** четроевангелие (XIII в.). Български старини, 1, София, 1906 (изд. на Б. Цонев).
- Зогр** *Quatuor evangeliorum codex glagoliticusolim Zographensis nunc petropolitanius.* Graz, 1954 (изд. на V. Jagič).
- Лонд** **Лондонско** евангелие на цар Иван Александър от 1356 г. Лондон, Британски музей, Add. ms 39 627, 286 л. (по микрофилм на НБКМ и по изд. на Л. Живкова. Четроевангелието на цар Иван Александър. С пълно черно-бяло възпроизвеждане на оригинала и 64 цветни факсимилета. София, 1980).
- Мар** **Маринское** четроевангелие. Паметник глаголической письменности. С примечаниями и приложениями. Санкт Петербург, 1883 (изд. на В. Ягич).
- Ник** **Николско** еванџелје (XIV в.). Београд, 1864 (изд. на Ђ. Даничић).
- Острм** **Остромирово** кратко изборно Евангелие 1056 – 1057. Санкт Петербург, 1843 (изд. на А. Востоков).
- Рил** **Рилско** четириевангелие от 1361 г., ръкопис на НБКМ, София, № 85.
- Терт** **Тертерево** четириевангелие от 1322 г. Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтикова-Щедрина, Санкт Петербург, Ф.п.I.84 (по микрофилм на НБКМ).
- Чуд** **Чудовски** Нов завет на митрополит Алексей от 1355 г. (по фотот. изд.: *Neues Testament des Čudov-Klosters. Eine Arbeit des Bischofs Aleksij, des Mitropoliten von Moskau und ganz Rusland. Phototypische Ausgabe von Leontij Metropolit von Moskau.* Moskau, 1892. Bohlau – Verlag – Köln – Wien, 1989).
- №6** **Евангелие** апракос пълно, XII в., древнерусский, 252 л. Централен государственный архив древних актов. Москва, фонд 381(Син.тип.) № 6 (по разночетенията към изд. Описание Юрьвского евангелия 1118 – 1126 от Архимандрит Амфилохий. Москва, 1877).
- 1342** **Старосръбско** четириевангелие от 1342 г. НБКМ – София, № 82.
- 1354** **Старосръбско** четириевангелие от 1354 г. Лондон. Британски музей. Add. ms,3 9626 (по микрофилм на НБКМ – София).

Печатни книги:

- Търг** **Търговишко** (Макариево) четириевангелие от 1512 г. НБ „И. Вазов“, Пловдив, РЦ, II, № 32.
- ЛЧ** **Лаврентиево** четириевангелие от 1582 г. НБ „Ив. Вазов“, Пловдив, инв. № 141; Читалищна библиотека „Еленка и Кирил Д. Аврамови“, Свищов, ПО, инв. № 137.
- Острж** Библия сиреч книги Ветхого и Нового Завета по языку словенску (**Острожка библия**), 1581 (по фототип. изд. Москва – Ленинград, 1988).
- ЕБ** Библия или книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. (**Елисаветинска библия**), Москва, 1819.
- NA** Nestle, A., K., Aland. *Novum Testamentum graece*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart, 1988.
- TR** **ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΑΠΑΝΤΑ**. Εν Αθηναῖς καὶ Κωνσταντινουπόλει. ΔΑΠΑΝΗ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΗΚΙΣ . ρη'β'.
- Κ** **Καινῆς Διαθήκης ἀπαντα**. *Novum Testamentum graece*. Londinii. MCMXI.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1**НАЛИЧНИ ЕКЗЕМПЛЯРИ ОТ ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕТО НА ЛАВРЕНТИЙ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ****I. издание**

1. Национална библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Санкт Петербург (Погодинова сбирка).
2. Национална библиотека на Румънската академия на науките в Букурещ.
3. Църковно-исторически музей при Св. Синод на Българската православна църква в София. (209 л., № 35).
4. Библиотеката към читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“, Свищов, инв. № ПО 137 (199 л.).
- 5 – 6. Университетска библиотека в Клуж – Напока (два екземпляра).
- 7 – 8 – 9. Библиотеката на Хилендарския манастир в Атон (три неатрибутирани екземпляра).
10. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (общо 17 листа: един лист 181 от Евангелието на Лука; л. 300 – 308; л. 325 – 331 от Евангелието на Йоан, подвързани в сръбско ръкописно евангелие от XVI в. на мястото на липсващите му листа). № 493 по описа на Б. Цонев, 1923.
11. Библиотеката на Тимишоарската архиепископия (4 коли от Четириевангелието, подвързани с друга книга).
12. Библиотеката на Троянския манастир – инв. № 8 (211 л.).
13. Църквата „Успение Богородично“ – гр. Пирдоп (185 л.).

II. издание

14. Руската държавна библиотека „Вл. Илич Ленин“ в Москва (Сбирката на Севастиянов).

15. Народната библиотека „Иван Вазов“, Пловдив – Отдел за старопечатни и редки издания. Инв. № ПЦ 144 (191 л., 32x19)

16. Църквата „Св. Йоан Кръстител“ – с. Церова кория, Великотърновско (Поп Йовчо, купува 2 екземпляра – първото издание попада в Свищов).

17. Долномахленската църква „Въведение Богородично“ в Самоков (203 л. 30/21 см).

18. Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“. София (212 л., 29/18,5).

19. Народна библиотека на Сърбия в Белград. Инв. № И 99 (213 л., 30,7x17,5).

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

ПОСЛЕСЛОВИЕТО НА ЛАВРЕНТИЙ

Понѣже нже в тронци покланѣемн Бг̃ бл҃гонзволн цр̃ковь свое исплзньтн стын̃ кннгамн, въз славословіе н полсж прочнтацин̃, сего радн̃ н азъ ѿеромонахъ Лаврентіе възрѣвновахъ поспѣшеннѣ стго̃ дха̃ н любовіе, еже кзъ вжѣтзвнн̃ н стын̃мь црквѣ, н напнсахъ сѣа дшесписнѣа кннгѣ четвероблговѣстїе, жже дх̃ь стын̃ апльїмн̃ оустн̃ ѿрн҃нж. Въ познаниѣ н исплзненіе слѣбословію трнслнчнаго въз еднн̃ствѣ посланѣемаго вжѣтва. въз днн̃ бл҃гчтнвомѣ н х̃ѣ любовїомѣ гп̃дннн̃ нашемѣ їнѡ алн̃ѣадрѣ воивода при архіерен̃ кѡрь влѣдцѣ еуѡене сего радн̃ азъ, х̃ѣ рабъ н меншн̃ въз нноцѣ ѿеромонахъ лаврентіе н сзочченнїко мон̃ ївань трѣдн̃мосе блызъ гра̃ бо҃урещь нареце колентннѣ н сьтворнх̃о монастнр̃ хр̃а стаго пррока прѣтечѣ кртнтелѣ ївана н възнѣ сьтворх̃о тнпарн̃ сїе трѣднх̃осе , і , лѣтъ дондеже сзѣставих̃о фо҃урме н мадре н почехъ прѣва ро҃чка н сзпнсахъ дше пользнїе сїе вжѣтвннѣ кнн҃гы тетровѣлі.

Тѣмже колѣнѣпрѣклонь мѣа се н мнлн се ... ж (скѣсано) пожщн̃ нлн прочнтацин̃ нлн прѣпнсѣжщнмь, гдѣ вѣдѣтъ /что погрѣшено, нспра/влѣдн̃те н нап̃ (неясно!) ѡсѣ трѣднвншнх̃ се /те, ѡ неклннете•понѣже не пнса дх̃ь сты, нн аг҃гль, нѣ рѣка вреннѣ, н дх̃ь грѣшнн̃ н оунїаль. Сїе сзврьшн се въз лѣто ѿ рождьства х̃ва̃ ѣа ф̃ п̃ в̃ (= 1582)

(началото по Свищовския екземпляр, л. 199, а краят по Санктпетербургския екземпляр). Част от него за първи път е отпечатано от Г. Попхристов (Попхристов 1931), а целият предговор е публикуван от П. Атанасов (Атанасов 1971: 416 – 417).

ПРИЛОЖЕНИЕ № 3

ПРИПИСКИ

Тропари, посветени на евангелистите Марко, Лука и Йоан

- Тро̀ апле стѣ́ м/о/лн мѣтнѡго бѡ • Ко̀ Сѡвише прѣемь бл҃гть дѡховнѡ ветнѣ́ нскѡд плетенѣ́ рѡзрѣшиль есн дѡпле²⁴ • н езыкы вѡсе ѡловивь • марко вѡсеславне • своемѡ вѡцѣ́ прннеснль есн • божтвное • проповѣд/ѡвѣ • Єѡеліе :~ (славословие към Св. Марко²⁵ – след Евангелието на Матей).
- Тро̀ апле стѣ́ молн мнлост/н/ѡго бѡ поддѡстѣ́ • сѡг/р/ешенне дѡшамь нашнмь • ко̀ нстннѡго бл҃гочѣстѣ́д проповѣдннкѡ • и танннѡго • нензгланнѣ́ вѣтїю // свѣзѣ́ црковнѡ • Лоучкѡ вѡжтвнѡго вѡсѡхвалнмь, слово бо его нзѡра сѡпавломь мочдѡрнмь • езыкомь оучителѣѡ едннѣ́ сѡвѣднн • срьдѣчнѡ :~ (славословие на Св. Лука – след Евангелието на Марко).
- Тро̀ апле х҃с бѡу̀ възлюбленне потѣщнсе • изб/ѡ/внтн людѣ́н безѡтвѣтнѡн • прѣнмет те прѣпѡющѡ нже прѣнмѣт те • напрьсн • възлегшѡ • его же м/о/лн бѡслоѡе • и на лежешн • ѡблѡкъ езычѣскѡ н • рѡзрѡнтн • просе • намь • мнрь н велїю • мѡть ...Ко̀ глѣ́ в Велнчѣ́д твоѡ дѡвѣстѡвннче кто нсповѣстѣ́ • нстѡчѡещн бо чюдеса • н лѡвешн • нсцелѣнѣ́д • н м/о/лншн се ѡ дѡшѡхь нашн • ѡко̀ блѡгословь и дрѡг/гз/хѣ́в :~ (славословие към Св. Йоан – след Евангелието на Лука).

Знакът // означаѡа, че буквите в скоби са възстановени.

²⁴ Подчерганият цитат е от Акатиста на Пресвета Богородица – икос 9. Той се среща в химнографски творби на автори от XIII – XIV в. (вж. Кенанов 2002: 87), което показѡа приемствеността в печатните книги от предходната ръкописна книжнина.